

**ПРИВАТНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ****PRIVACY IN THE INFORMATION SOCIETY:
ISSUES OF LEGAL UNDERSTANDING AND REGULATION**

Размстаєва Ю.С.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена проблемам приватності в інформаційному суспільстві. Аналізуються можливості та ризики для приватності внаслідок розвитку інформаційних технологій. Відзначається відставання юридичної практики і правової теорії у цій сфері, пропонуються комплексні шляхи вирішення проблем.

Ключові слова: приватність, права людини, інформаційні технології, інформаційне суспільство.

Статья посвящена проблемам приватности в информационном обществе. Анализируются возможности и риски для приватности в связи с развитием информационных технологий. Отмечается отставание юридической практики и правовой теории в этой сфере, предлагаются комплексные пути решения проблем.

Ключевые слова: приватность, права человека, информационные технологии, информационное общество.

The article is devoted to problems of privacy in the information society. The opportunities and risks for privacy rights in connection with the development of information and communication technologies are analyzed. Lagging behind the legal practice theory in this field is noted, comprehensive solutions to problems are offered.

Key words: privacy, human rights, information technologies, information society.

Постановка проблеми. Питання розуміння, забезпечення та захисту приватності набувають нового виміру з розвитком інформаційних технологій, з формуванням такого типу суспільства, як інформаційне. Такі явища, як кіберпростір, мережеві комунікації, віртуалізація, надають проблемам приватності особливої гостроти. За межами правового поля опиняється значний пласт соціальної реальності, який потребує регулювання. При цьому так швидко, як змінюється інформаційне середовище, не встигають змінюватися юридична практика та правова теорія.

Стан дослідження. Сутність приватності відображається в різноманітних концепціях, серед яких складно визначити провідну або загальноприйнятну. Серед найбільш розповсюджених слід назвати розуміння приватності як недоторканості приватного життя особи, невтручання в особисту сферу, контроль над особистими даними, вибіркоче розголошення відомостей, автономія у приватній сфері, визначена обмеженість комунікації, можливість поділитися інформацією з самостійно обраними особами [1; 2; 3; 4]. Відсутня згода і щодо термінології. Найчастіше використовуються терміни «приватне життя», «прайвесі» (як калька з англ. “privacy”, «приватність», «конфіденційність», «таємниця особистого життя», «недоторканість приватного життя», «приватна сфера». На наш погляд, термін «приватність» досить вдало відображає зміст проблемних питань та охоплює найбільш широке коло відповідних відносин. Немає єдності у викладенні змісту приватності в міжнародних і національних правових актах, хоча право на приватність закріплене і гарантоване як одне з фундаментальних прав людини. Зокрема, варіації цього права із зосередженням на невтручання, захисті та вилученнях є

у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5; 6; 7]. Концепції приватності передбачають широкий діапазон тлумачень. Так, В.О. Серьогін розглядає низку варіантів, а саме: прайвесі як право бути залишеним у спокої, як обмежений доступ до себе, як секретність, як контроль над персональною інформацією, як захищену індивідуальність, як інтимність [4, с. 107–140]. Такі концепції можуть бути як однорідними, так і синтетичними. Однорідні зосереджуються на центральній ідеї, наприклад, на здатності людини зупинити розповсюдження особистої інформації інакше, ніж серед тих людей, яких вона сама обирає. Недоліки однорідних концепцій: висвітлення лише однієї сторони проблеми та відсікання складних випадків і граничних питань. Синтетичні концепції передбачають складну структуру приватності. Дж.В. ДеКью стверджує, що є «три групи вимог приватності, які перетинаються»: інформаційна (контроль над особистою інформацією), приватність доступу (недопущення і контроль за спостереженням, вибір щодо фізичної близькості), приватність вираження (самоідентичність, індивідуальність) [1, с. 75–77]. Вразливість синтетичних концепцій полягає у різноманітності питань, які вони намагаються об'єднати і відсутності ядра, навколо якого можна вибудувати логічну структуру. Спільною проблемою концепцій приватності є те, що вони здебільшого занадто широкі, а застосування і захист відповідних прав людини базуються на конкретному, досить вузькому переліку. Ускладнює проблему приватності невизначеність її основних компонентів, наприклад, змісту приватного життя або особистої інформації.

Метою статті є визначення природи приватності в інформаційному суспільстві та проблем, що виникають у її правовому регулюванні, а також виокремлення шляхів вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Постають питання розрізнення того, що може бути «публічним», а що – «приватним» в інформаційному суспільстві. К.С. Сакович зазначає: «Публічність можна охарактеризувати як раціональний консенсус, процес вирішення проблеми в житті громадянського суспільства, яка стосується всіх рівним чином. Публічній сфері властивий формат комунікацій в єдиному часі, місці та просторі, особиста взаємодія між учасниками, раціональне, критичне мислення, відсутність ієрархій і свобода слова. Приватність протилежна у своїх характеристиках: вона має емоційно-сугестивну природу, базується не на рівності, а на прийнятті соціальних, часом асиметричних ролей. Метою приватної комунікації стає тимчасовий баланс її учасників і маніпуляція» [3, с. 35]. Однак наскільки до публічної сфери належить комунікація, що має спірний характер, скажімо, особистий блог, в якому особа опублікувала інформацію для вузького кола осіб, а потім було змінено налаштування конфіденційності й відомості стали відкриті широкому загалу? Де пролягають кордони приватності в інформаційно орієнтованому світі? Як забезпечити невторчання до приватного життя, якщо у своєму розвитку технологічні засоби значно випереджають правові механізми?

У резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Право на приватність у цифрову епоху» від 18 грудня 2013 р. підкреслено глобальну і відкриту природу Інтернету і швидкий розвиток в сфері інформаційних та комунікаційних технологій як рушійної сили для прискорення прогресу на шляху до розвитку в різних формах. В документі підтверджено, що «ті ж права, що люди мають в оффлайн-режимі також повинні бути захищені онлайн, в тому числі право на приватність» [8]. Справа в тому, що забезпечити певний рівень онлайн-захисту досить складно. В тому числі через ставлення людей до реалізації й захисту своїх прав в онлайн-режимі, а також зміщення акцентів у питаннях приватності в кіберпросторі.

Зазначається, що «причини трансформації публічної сфери у віртуальному просторі багато в чому спираються на нові технічні способи взаємодії, а також проникнення до неї особистої інформації користувачів. Приватна інформація про людину починає відігравати значну роль у всіх її взаємодіях, породжуючи ту саму діалогічність публічності та приватності» [3, с. 38]. Слід сказати, що тенденція до взаємопроникнення названих двох сфер буде зберігатися і надалі. Можна спрогнозувати приблизні наслідки його розвитку: зростання глобальних комунікаційних мереж, як фізичне, так і віртуальне; стійке проникнення технологій у всі сфери життя, стирання часових і просторових меж комунікації; полегшення обміну і поширенню інформації; комплексність у віртуальній поведінці особи. Отже, в зоні ризику для приватності опиняються насамперед особисті дані та захист конфіденційності, збереження анонімнос-

ті в комунікації, достовірність інформації про особу та її ідентичність. Інформаційні технології створили каркас віртуальної реальності, але підтримувати, застеляти та змінювати її буде людина. Особливості цієї реальності: легкий доступ до залучення й перетворення, а також активний характер діяльності особи та впливу на інших людей.

Для інформаційного суспільства характерна зміна типу комунікації та гнучка ідентичність. Ми все частіше стикаємося з термінами «віртуальна особистість», «цифрова особа», «цифровий громадянин». В.О. Слободян пише: «Віртуальна особистість не співвідносна ні з «ідеальним», ні з «реальним» «я»; вона, перш за все, висловлює прагнення випробувати щось раніше не випробовуване і сприймається кожним по-різному <...> Кожна людина живе як мінімум у двох світах. В світі реальному і світі власному, в світі своїх фантазій, який, спираючись на сучасні технології, «займає» сьогодні місце реальності» [9]. Іноді віртуальний простір для сучасної людини постає «схованкою» від життєвої реальності, плацдармом реалізації її мрій, а отже, стимулятором до симуляції, підміни дійсності псевдореальністю [10, с. 208]. Це дозволяє деяким дослідникам говорити про «деперсоніфікованість у спілкуванні» та віртуальний образ, що є «лише симуляцією реальної ідентичності (статевої, вікової, професійної, національної тощо)» [11, с. 61]. Більш м'який варіант визначення подібних проявів передбачає не симуляцію чи підміну, а експериментування з ідентичністю особи. Найяскравіші прояви – це віртуальні «зміна статі та девіантна поведінка в мережі, обидва вони поширені в Інтернеті» [12, с. 152].

Віртуальний образ людини та цілісна віртуальна особистість безпосередньо впливають на приватність. Чи відповідають вони реальній людині? Маємо багато прикладів, коли особа отримувала проблеми оффлайн за елементи свого віртуального образу. Але чи можна з упевненістю сказати, що, наприклад, викладач, звільнений за поведінку в соціальних мережах, щиро висловлював думки з приводу студентів чи компенсував стриманість на роботі сарказмом в Інтернеті, чи взагалі транслиував у кіберпростір образ, який відрізняється від реальності? У віртуальній реальності людина легко може відмежуватися від нерозв'язаних проблем реального життя, водночас так само легко вона може втратити свою індивідуальність [13, с. 34]. Ще одна небезпека полягає у невідповідності зусиль на підтримання віртуального образу зі збереженням розумного рівня приватності. Так, К.С. Сакович зазначає: «Почуття тривожності через страх не відповідати образу породжує необхідність бути самим собою, максимально переводячи приватне життя в публічну сферу. Також велика кількість відкритої, особистої інформації в Інтернеті породжує розширення можливостей нагляду та контролю» [3, с. 41].

Веб-сайти потребують значної кількості персональних даних для створення віртуального профілю або розширення його можливостей. Поява різноманітних пристроїв з мобільними версіями таких сай-

тів спричинила не тільки більш глибоке занурення у віртуальні світи, але й небезпеку в питанні збереження і захисту приватності. Так, зазначається, що користувачі мобільних пристроїв зберігають особисту інформацію та адресні книги на мобільних пристроях, що викликає стурбованість у зв'язку із захистом особистої інформації, в тому числі щодо практики операторів веб-сайтів, що іноді зловживають своїми правами стосовно довірених відомостей [14].

Непевності у захисті приватності додає феномен відвертості або відкритості людини у соціальних мережах. З різних причин особа надає в них багато відомостей про себе, іноді досить інтимних або розкриває відомості з приватного життя інших. Не виключена і штучна відкритість, і псевдоанонімність, яка може приводити до одвертості, оскільки людина помилково вважає, що зв'язок між образом і реальністю не буде встановлений. І.В. Девтеров підкреслює такі особливості соціальної комунікації у віртуальному середовищі: прилюдний характер і відвертість; обмежений і контрольований доступ до засобів передавання; опосередкованість контактів сторін; певна «нерівність» у стосунках; численність адресатів повідомлення [15, с. 66]. При цьому, як зазначає О.І. Бондарчук, «особливості взаємодії у віртуальних соціальних мережах як спільної діяльності користувачів досить сильно позначаються на розвитку їх особистості, проявляючись не лише у віртуальному просторі, але й у реальному житті» [16, с. 9]. Одна лише звичка бути включеним у соціальні мережі примушує зважувати небезпеку від користування ними та бажання залишатися у цій частині кіберпростору. Соціальні мережі – затишна домівка для віртуальних образів і водночас загроза для приватності реальних осіб. Інформація, яка накопичується там, складає великі бази особистих даних, а також поведінкові, непрямі відомості про користувачів, за якими також можна встановити реальну людину. Окрім того, соціальні мережі засновані на непрозорій та суперечливій політиці конфіденційності та не можуть надавати особі повного контролю над відомостями особистого характеру. Розумні очікування у сфері приватності людини в соціальних мережах мали б ґрунтуватися, насамперед, на прозорості та відповідальності у конфіденційності. Принцип зміни налаштувань відштовхувався б від мінімального відображення особистих даних, а далі особа обирала, кому і скільки інформації розкривати. Тоді вона могла б розширювати, а не звужувати поле публічності. Насправді ситуація виглядає так, що налаштування за замовчуванням передбачають вільний доступ до великої кількості інформації про особу. І якщо вона занепокоєна приватністю, то вимушена розбиратися у питанні та шукати додаткову інформацію про зміну налаштувань. Якщо ж вона мало обізнана у специфіці деяких технологій, то часто і не уявляє собі, яка саме інформація потрапляє в мережу.

Інформаційному суспільству властиві саморегуляція, глобальність, вільний характер відносин, специфічний кіберпростір для втілення людських уподобань та інтересів. При цьому кіберпростір не є

хаотичною віртуальністю, оскільки, по-перше, спирається на фізичну реальність (офлайн-об'єкти, комп'ютери, сервери), по-друге, підкоряється внутрішнім законам (архітектура кіберпростору, коди, протоколи); по-третє генерує реальність культурно-інформаційну. Бурхливий розвиток інформаційних технологій визначає обличчя кіберпростору, надає можливості, які важко досягнути і усвідомити, і одночасно створює ризики для багатьох сфер життя, в тому числі приватного. Випереджаючий розвиток цих технологій ставить питання, які ще вчора здавалися фантастичними (хмарові сервіси, аутсортинг, онлайн-послуги, електронна комерція, доповнена реальність). Потенційні загрози для приватності збільшуються і за рахунок тотального проникнення технологій в управління суспільством і державою.

Загрози для приватності можуть бути безпосередніми та опосередкованими, відкритими та прихованими. До безпосередніх належать, наприклад, хакерські атаки, шкідливе програмне забезпечення. До опосередкованих – спостереження, спам, накопичення непрямой інформації. Відкрите втручання зазвичай помітне для користувача та має наслідки у вигляді викрадення, пошкодження, зміни чи знищення інформації про особу. Приховане втручання може залишатися непоміченим, воно спрямоване на отримання інформації, маніпуляції з нею, відкладені у часі, можливу активність у мережі від імені особи. Втручання до приватного життя призводить до матеріальної шкоди для особи (наприклад, зняття коштів з рахунку, купівля товарів чи оплата послуг онлайн, витрати на заміну програмного забезпечення). Шкода може бути також моральною, репутаційною (розміщення в публічному доступі відомостей особистого характеру, розповсюдження неправдивої інформації від імені конкретної людини тощо).

Інформаційні технології впливають також на появу нових конфліктів у сфері прав людини й ускладнення юридичних конфліктів, пов'язаних з інформаційними питаннями взагалі. До складних випадків суперечностей у кіберпросторі належать: 1) свобода вираження проти прав меншин (на ґрунті ненависті та расистських висловлювань); 2) економічна модель уваги (Google, Yahoo та їх моделі продажу реклами на основі профілю користувача) проти приватності користувачів; 3) право знати проти права на недоторканість приватного життя; 4) право знати проти авторських і патентних прав; 5) право на безпеку (в тому числі комп'ютерну, на захист обладнання) проти права зберегти свій код в секреті (авторські і патентні права); 6) анонімність у кіберпросторі для користувачів та необхідність ідентифікувати себе в угодах електронної комерції; 7) національна безпека (відстеження кіберзлочинців, терористів) і приватне життя користувачів, 8) право на конфіденційність (конфіденційність користувачів, криптографія, верифікування операцій електронної комерції) проти права знати для державних агентцій; 9) право на доступ і боротьба з піратством [17, с. 101–102]. Крім того, способи ураження приватності розширюються на добровільній основі, коли людина відкрито викла-

дає у мережі особисті дані або висвітлює своє приватне життя, причому ретроспективної можливості приховати якісь відомості кіберпростір майже не надає. Тому слід підкреслити дві тенденції: тенденцію до відкритості та деанонімізації в публічному віртуальному просторі й тенденцію до зростаючого накопичення різноманітних даних про особу у глобальних та локальних інформаційних мережах.

Визначається, що основи ідеології захисту приватних даних у правовій практиці сучасних демократичних держав можна звести до «таких двох положень: 1) пріоритетним є право особи розпоряджатися своїми персональними даними; їх використання без дозволу володільця тягне відповідальність згідно з законодавством; 2) для будь-кого, хто здійснює користування персональними даними фізичних осіб з їх дозволу, встановлено відповідальність у разі умисного розголошення цих даних третім особам (якщо тільки фізична особа не дала дозвіл на таке розголошення)» [18, с. 5–6]. Велике значення мають дії самої особи, спрямовані на захист приватності. Щоб захистити себе, необхідно застосувати низку запобіжних заходів. Люди повинні розуміти, як саме використовуються їх персональні дані, мати можливість контролювати маніпуляції з особистою інформацією в мережі, дозувати перенесення елементів приватного життя до публічної сфери. З урахуванням об'єктивних тенденцій розвитку технологій, впевненим настанням інформаційного віку, зростанням значення кіберсередовища та глобальним характером комунікаційних мереж

проблеми приватності потребують розумного правового регулювання. Велика частка регулювання буде здійснюватися на самоврядних засадах. Ймовірно, знадобиться усвідомлена, активна поведінка користувачів та певний саморозвиток особи, підвищення інформаційної грамотності для збереження її приватності. Мінімальні технічні стандарти для захисту приватності потребують погодження та універсалізації з огляду на просторово-часову специфіку кіберсередовища та різний рівень захисту права на приватність в окремих правових системах. Все це передбачає докладання спільних зусиль з боку різних учасників: держави, суспільства, індивідів.

Висновки. Інформаційні технології поступово змінюють ставлення людей до питань приватності. Одночасно люди звикають до винесення особистих питань у площину публічної комунікації та взаємопроникнення різних сфер життя, поступаються приватністю задля власної зручності, можливостей комунікаційних мереж, безперешкодного доступу до кіберпростору, що зрештою зменшує рівень очікувань щодо збереження та захисту приватності. Рівень захисту приватності має бути таким, щоб мінімізувати загрози особистої безпеки в інформаційному суспільстві. Традиційних правових засобів та інструментів у сучасному світі недостатньо для того, щоб вирішити проблеми приватності, тому потрібно зосередитися на правових механізмах запобігання вторгнень до приватного життя, розробці гнучкої правової бази, критеріїв можливого втручання до приватності та його меж в інформаційному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. DeCew J.W. In Pursuit of Privacy: Law, Ethics, and the Rise of Technology / J.W. DeCew. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1997. – 208 p.
2. Schwartz P. Privacy and Democracy in Cyberspace / P. Schwartz // *Vanderbilt Law Review*. – 1999. – Vol. 52. – P. 1610–1701.
3. Сакович Е.С. Диалектика приватности и публичности в виртуальном пространстве / Е.С. Сакович // *Международный журнал исследований культуры*. – 2012. – № 3 (8). – С. 35–41.
4. Серьогін В.О. Право на недоторканість приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці : [монографія] / В.О. Серьогін. – Х. : Фінн, 2010. – 608 с.
5. Universal Declaration of Human Rights, G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948).
6. International Covenant on Civil and Political Rights, (of 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) G.A. res. 2200A (XXI), U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 UNTS. 171.
7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS 5; 213 UNTS 221.
8. General Assembly Resolution “The right to privacy in the digital age”, A/RES/68/167.
9. Слободян В.О. Віртуальна особистість як феномен сучасної культури / В.О. Слободян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturolog.org.ua/i-conference/2012/109-infconf2012/542-slobod2.html>.
10. Власенко Ф.П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда / Ф.П. Власенко // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – 2014. – Вип. 56. – С. 208–217.
11. Цимбал Т.В. Віртуальна реальність як спосіб внутрішньої еміграції / Т.В. Цимбал // *Концепт реальності у філософії, літературі й науці : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Суми, 24–25 лютого 2011 р.)* / ред. кол.: В.М. Вандишев, А.Є. Лебідь. – Суми, 2011. – С. 60–61.
12. Людина в сучасному світі : в 3 кн. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012– . – Кн. 2 : Психолого-антропологічний контекст : [колективна монографія] / [А.О. Вовк, О.В. Волошок, І.І. Галецька та ін.] ; за заг. ред. докт. філос. наук, проф. В.П. Мельника. – 2012. – 468 с.
13. Лещенко М.П. Підходи до стандартизації сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учнів: польський досвід / М.П. Лещенко, Л.І. Тимчук // *Інформаційні технології і засоби навчання*. – 2014. – Т. 42, № 4. – С. 33–46.
14. Vasii I. User generated content websites, a profitable medium for cybercriminals / I. Vasii [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cybersecurity-romania.ro/cybersecurity-articles/user-generated-content-websites-a-profitable-medium-for-cybercriminals/#>.
15. Девтеров І.В. Характер соціальної комунікації в мережі Інтернет / І.В. Девтеров // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – 2011. – № 3. – С. 66–72.
16. Бондарчук О.І. Психологічні особливості взаємодії у віртуальних соціальних мережах / О.І. Бондарчук // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки*. – 2013. – Вип. 114. – С. 7–11.
17. Casacuberta D. Do we need new rights in Cyberspace? Discussing the case of how to define on-line privacy in an Internet Bill of Rights / D. Casacuberta, M. Senges // *Enrahonar*. – 2008. – № 40/41. – P. 99–111.
18. Гнатюк С.Л. Особливості захисту персональних даних в сучасному кіберпросторі: правові та техніко-технологічні аспекти: Аналітична доповідь / С.Л. Гнатюк. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2013. – 51 с.